

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2022. – Т. 46. – С. 101-108
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.101-108

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2022. – Volume. 46. – pp. 101-108
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.101-108

УДК 327.8

© Ростислав Романюк¹

© Наталія Романюк²

Кроспарадигмальні контексти науки про міжнародні відносини: інструменталізація теорії «демократичного миру» для потреб політичного реалізму

У науці про міжнародні відносини все частіше здійснюються спроби теоретико-методологічної конвергенції утверджених напрямів досліджень з метою досягти оригінального поєднання й конструктивної «взаємодії» умовно відособлених парадигм. Метою статті є продемонструвати можливості операціоналізації окремих понять та теорій науки про міжнародні відносини у її кроспарадигмальному контексті шляхом врахування перформативних ефектів влади, які вони створюють.

Незважаючи на існування певного «ядра» понять, яке не підлягає зміні через взаємозв'язок з певними об'єктивними обставинами, його соціоконтекстуальні й дискурсивні надбудови слугують різним перформативним цілям. Останні можуть бути як цілком очевидними, так і латентними, однак в обох випадках їхнє досягнення є функцією влади. У статті цей аспект розглянутий на прикладі двох теорій: теорії демократичного миру та теорії стримування, які зараховують до конкурентних парадигм – ідеалізму та реалізму відповідно. Доведено, що у кроспарадигмальних контекстах можуть функціонувати не лише окремі поняття, як «демократичний мир» чи «стримування», а й успішно інструменталізуватися теоретичні побудови, тісно пов'язані з цими поняттями.

Ключові слова: теорія міжнародних відносин, парадигма, реалізм, ідеалізм, поняття, влада, демократичний мир, теорія стримування.

Cross-Paradigmatic Contexts of the International Relations Theory: Instrumentalization of the “Democratic Peace” Theory for the Needs of Political Realism

Attempts to deconstruct or to “revise” numerous concepts and theories of the International Relations (IR) theory are seen as useful for examination of dominant ideas that no longer provide an acceptable explanation for international processes and phenomena. Hence, the purpose of this article is to demonstrate the possibilities of operationalization of concepts and theories in the study of IR in cross-paradigm context by taking into account the performative effects of power that they make.

Despite the existence of a certain “core” of a concept, which is not subject to change due to the interaction with certain objective reality, its socio-contextual and discursive superstructure serves to different performative purposes. The latter can be both quite obvious and latent, but in both cases their achievement is a function of power. We consider this aspect using two theories: the theory of democratic peace and the theory of deterrence, which are parts of competing paradigms – idealism and realism, respectively.

Modern research of deterring in IR inspires to recheck not only the theory of democratic peace regarding its actuality and basic assumptions, but also to exam the cumulative effect of interaction of

¹ Кандидат політичних наук, доцент факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна. E-mail: rostyslav.romaniuk@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5573-1474>.

² Кандидат політичних наук, доцент факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна. E-mail: nataliya.romaniuk@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0772-9369>.

democracies in the context of resource mobilization, which can be used as realistic power politics. We argue, that democratic states are able to use all the power they have, as far the joint actions are convincingly proving their effectiveness nowadays. It is precisely the effect of power – the exercise of (collective) power and containment politics derived from it – that makes the theory of democratic peace useful for realistic point of view. Therefore, there are not only discrete concepts, as “democratic peace” or “deterrence”, but also theoretical constructions, integrated in those concepts, which can function in cross-paradigm contexts of the theory of IR.

Keywords: theory of International Relations, paradigm, realism, idealism, concept, power, democratic peace, deterrence theory.

Актуальність теми. Міжнародно-політичні тренди сьогодення, диференційовані й, водночас, взаємозалежні між собою, все складніше охопити в межах окремих ідейно-теоретичних підходів науки про міжнародні відносини. Саме динамічний характер розвитку міжнародного середовища у наші дні, спонукає політичних теоретиків до пошуку нових експланативних програм, які дали б змогу ефективніше вивчати сучасні процеси та явища. Тому в науці про міжнародні відносини все частіше здійснюються спроби теоретико-методологічної конвергенції утверджених напрямів досліджень з метою досягти оригінального поєднання й конструктивної «взаємодії» умовно відособлених парадигм. Таке інтенсивне «зменшення» кількості царин «поділу праці» між окремими напрямами теорії міжнародних відносин, поза сумнівом, ускладнює й актуалізує питання науково-теоретичної й методологічної афіліції новітніх епістемологічних програм.

Аналіз досліджень і публікацій. У міру зростання кількості фахових студій з проблем міжнародних відносин, з'явилися й відповідні тематичні опрацювання, спрямовані на потреби систематизації здобутих знань. Сьогодні, попри часткову дискусійність окремих узагальнень та неоднозначність розрізнення між рівнями підходів (*approach*) та теорій (*theory*), корпус парадигм науки про міжнародні відносини можна вважати цілком сформованим й доволі ретельно описаним у літературі. На увагу заслуговують, передовсім, ґрунтовні праці зі систематизації теорії міжнародних відносин, представлені С. Барчілом та Е. Лінклейтером³, С. Вебер⁴, М. Гріффітсом⁵, Т. Данном⁶ та низкою інших реномованих учених сучасності. Сучасне академічне середовище демонструє також зацікавлення до аналізу окремих понять. Корпус актуальних досліджень, розвинутих на основі ідей відомого вченого Р. Козеллека, охоплює тематичний збірник Ф. Беренскоеттера “*Concepts in World Politics*” (2016). Ключові поняття науки про міжнародні відносини як влада, анархія, ідентичність, мир, війна та інші, ґрунтовно анатомують чільні політологи-міжнародники – С. Гуззіні, Т. Діц, Р.-Н. Лебов, А. Річард, Д. Чендлер⁷.

Метою статті є продемонструвати можливості операціоналізації окремих понять та теорій науки про міжнародні відносини у її кроспарадигмальному контексті шляхом врахування перформативних ефектів влади, які вони створюють.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники міжнародних відносин, обґрунтовуючи нові перспективні підходи та ідейно-теоретичні концепції, неодмінно стикаються з проблемою преференцій та потребою інструменталізації широкого спектра набутих знань з різних частин науки, задля уникнення редукціонізму, притаманного для її окремих парадигм. Це часто призводить до втрати ідейно-теоретичної й методологічної стрункості досліджень, вчиняючи їх фактично непридатними для використання не лише в площині наступного вдосконалення наукового пошуку, а й з огляду на можливість застосування для практичних політичних потреб.

Отож, з одного боку, сучасна багатоукладна політична динаміка міжнародних акторів, перебуваючи у фокусі багатьох дослідницьких програм, щораз істотніше «анатомується» вченими з різних позицій, а «вимушений» еkleктизм наукового пошуку позірно забезпечує експланативні

³ *Theories of international relations* (2005), Burchill S., et al., 3rd ed., Palgrave Macmillan.

⁴ Weber C. (2010), *International relations theory: a critical introduction*, 3rd ed., London & New York: Routledge.

⁵ *International relations theory for the twenty-first century: an introduction* (2007), Griffiths M. (Ed.), London & New York: Routledge.

⁶ *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (2007), Dunne, T., Kurki, M., Smith, S. (eds), Oxford: Oxford University Press.

⁷ *Concepts in World Politics* (2016), Berenskoetter F. (ed), First Ed., SAGE Publications Ltd, London.

переваги, однак з іншого, – через релятивізацію чітких ідейно-методологічних основ і нормативних орієнтирів назрілі вимоги щодо принципів політичної діяльності набувають невизначеності, стикаючись з браком належно обґрунтованих й дискретних преференцій та стимулів. Тому конструктивне обґрунтування нових епістемологічних підходів у теорії міжнародних відносин неодмінно пов'язане з потребою їхнього визначення в ідейно-теоретичній та методологічній «системі координат» сучасної науки.

Станом на сьогодні понад сторіччя (1919–2022 рр.)⁸ намагання дослідників запропонувати універсальну експланативну парадигму в царині міжнародних відносин, а разом надати вичерпний інструментарій для розуміння й прогнозування політичної діяльності в міжнародному середовищі, так нічим і не завершилися. Це не означає, що впродовж тривалого часу не було досягнуто переконливих успіхів у міжнародних дослідженнях, однак фактом залишається те, що наука про міжнародні відносини є й надалі вельми гетерогенною⁹. Водночас, узагальнюючи й до певної міри спрощуючи, наявні варіанти розгляду міжнародної реальності можна звести до двох перспектив (експланацій) – акторо- та системоцентричної (особистісно-індивідуалістська або структуралістська онтології відповідно). Перша наділяє актора самостійністю у виборі характеру поведінки й передбачає, що він здатний діяти раціонально. Друга ж, – залишає за актором лише обмежений простір для дій, надаючи на вибір тільки ті з опцій, які пропонує міжнародна система. «Поляризовані» уявлення обох перспектив намагається подолати соціалконструктивізм, наголошуючи на співдeterminованому характері акторів та структур у міжнародних відносинах¹⁰.

У науці про міжнародні відносини оперують значною кількістю понять¹¹. Незважаючи на те, що у кожній з ідейно-світоглядних парадигм (ідеалізмі, реалізмі, інституціоналізмі чи структуралізмі) пріоритетного значення набувають конкретні поняття (наприклад *могутність* для реалізму чи *демократія* для ідеалізму), а інші використовуються лише як супровідні з метою опису міжнародної реальності, усі вони функціонують у кроспарадигмальних контекстах. При цьому, залежно від парадигми, поняття зазвичай різняться онтологічним статусом у теоретичних побудовах. Наприклад, поняття влади чи могутності (англійською *power*), хоч і може використовуватися у теоретизуваннях ідеалістів, проте не відіграватиме того ключового значення, якого набуває у міркуваннях реалістів. Те саме стосується й решти понять, зміст та значення яких, залежно від парадигмальної інструменталізації, будуть різнитися.

З розвитком рефлексивних підходів у науці про міжнародні відносини значного поширення набуло переконання про неодмінну соціальну зумовленість змісту понять. Навіть часткового поширення зазнав аналіз понять, як складова систематичної роботи з теоретичними припущеннями. Значною мірою запозичений з лінгвістики та філософії, він базується на розумінні понять, як історично зумовлених, контекстуально навантажених, політично вмотивованих й, відтак, постійно (хоч і не довільно) змінних.

Учені, як правило, посилаються на далекосяжні трансформації у сучасному політичному житті, які позірно кидають виклик будь-яким одновимірним репрезентаціям подій та спробам раз і на завжди зафіксувати значення. Особливо представники рефлексивних теорій наголошують, що сучасна наука повинна адекватно реагувати на зміни й володіти гнучким інструментарієм для їхнього пояснення. Фактично, політична теорія та практика розглядаються як тісно взаємозв'язані. Ерозія суверенітету, віртуалізація ринків, гібридизація воєн, транснаціоналізація ідентичностей та інші характерні для нашого часу трансформації позірно змушують до реконцептуалізації й постійної перевірки понять, які використовуються для їхнього опису, пояснення чи прогнозування динаміки міжнародного середовища. Водночас, сумніву піддаються традиційні для міжнародних відносин уявлення, як, наприклад, влада/могутність чи анархія.

⁸ Примітка. 1919 р. вважається офіційним роком заснування науки про міжнародні відносини.

⁹ Див. зокрема програмну вступну статтю М. Гріффітса 'Worldviews and IR theory: Conquest or coexistence?' *International relations theory for the twenty-first century: an introduction* (2007), Griffiths M. (ed.), London & New York: Routledge, pp.1-10.

¹⁰ Примітка. Систематизацію підходів, яка використовується авторами, здійснено на основі: *International relations theory for the twenty-first century: an introduction* (2007), Griffiths M. (eds), London & New York: Routledge; Weber, C. (2010). *International relations theory: a critical introduction*, 3rd ed. London & New York: Routledge.

¹¹ Примітка. Ідея написання цієї статті інспірована тематичним збірником Ф. Беренскоттера (2016), а також тривалим досвідом викладання теоретичних дисциплін з міжнародних відносин.

Розуміння влади більше не зводиться до володіння матеріальними чинниками, а проектується на структурні й дискурсивні аспекти соціального буття. Натомість, первинна анархія у світі держав розглядається як аналітичний конструкт, лише частково придатний для пояснення окремих процесів, що відбуваються в міжнародному середовищі. Залучення ж дихотомійних протиставлень таких понять, як всередині/назовні, суверенітет/анархія чи безпека/загроза, слугує відправною точкою у постановці багатьох дослідницьких припущень та питань, серед яких, зокрема, уявлення про доцільність аналітичної інструменталізації анархії, як зовнішньої загрози для суверенної держави, з метою обґрунтувати зміцнення її внутрішньої влади та функцій з контролю. Таким чином, відмежоване кордонами внутрішнє середовище державного актора протиставляється зовнішній анархії, легітимізуючи владу й забезпечуючи орієнтацію на неї лояльностей громадян. Аналітичний конструкт ідентичності забезпечує основу для уявлення про наступність зовнішньополітичної поведінки держави. При цьому, у межах соціалкоструктивізму ідентичність функціонує частково як своєрідний «контейнер» інтерналізованих міжнародних норм, а частково як інтерсуб'єктивні ролі уявлення міжнародних акторів щодо самих себе, сприяючи підтриманню провідної культури в міжнародному середовищі. У межах постмодернізму ідентичність розглядається як постійно відтворюване явище, шляхом її протиставлення й відмежування від «іншого», що слугує підтримці зовнішньополітичної діяльності міжнародних акторів.

Загалом же, спроби деконструкції чи «ревізії» понять у межах науки про міжнародні відносини подаються як корисні в контексті перевірки панівних уявлень, які, на думку сучасних дослідників, уже не забезпечують прийнятної експланації для міжнародних процесів і явищ. На їхнє переконання, сьогодні держава опиняється перед численними й різноспрямованими формами тиску як з боку міжнародного (глобалізація, взаємозалежність, гібридність впливу тощо), так і внутрішнього середовища (тиск на громадянські права, віртуалізація суспільних просторів тощо), які сприяють її ерозії та/або генерують непевність й відчуття незахищеності у громадян. Це може мати розбіжні наслідки: з одного боку, – здатне сприяти транснаціоналізації демократичних процедур, а з іншого, – змушувати до посилення органів державного контролю.

Припущення про різне прочитання понять, залежно від суспільних контекстів, здатне ще більше ускладнити експланативні вимоги. Незважаючи на існування певного «ядра» понять, яке не підлягає зміні через взаємозв'язок з певними об'єктивними обставинами (наприклад, поняття безпеки стосується уявлення, що вона повинна щось забезпечувати), його соціоконтекстуальні й дискурсивні надбудови слугують різним перформативним цілям. Останні можуть бути як цілком очевидними, так і латентними, однак в обох випадках їхнє досягнення є функцією влади. Влада ж, незалежно від форми, – як матеріалізована, формалізована і/чи локалізована в (нематеріальних) дискурсах, завжди є чинником соціальних взаємодій та може базуватися як на особистісно-індивідуалістській, так і на структуралістській онтології.

Складність прочитання сучасних понять у науці про міжнародні відносини з огляду на численні можливості інтерпретації їхнього змісту й наявних відмінностей у перформативному призначенні, утруднює не лише формування субстантивних теорій, а й, до певної міри, здатна заплутати реалізацію практичних завдань (міжнародно-)політичної діяльності. Адже будь-які заходи з очевидним владним контекстом можуть генерувати спротив. Останній потенційно послаблює «відкриті» стратегії й владу, яка їх використовує. Тому значення у політичній діяльності набувають латентні форми досягнення цілей, у межах яких складно ідентифікувати владні патерни. Відповідно, гібридизація й неочевидність перформативності понятійного забезпечення владних цілей, слугують інструментами позірно ефективної політичної діяльності у наш час.

Тим не менше, очевидний висновок про політичну потребу існування «нечіткості» при визначенні змістів, має також владну конотацію. Брак якісних критеріїв при здійсненні оцінок сприяє дезорієнтації, генерує нечіткість політичних перспектив. З іншого боку, виразність політичних дій, послідовне окреслення суті речей «своїми іменами», неминуче призводитиме до формування окремих груп вилучення, позбавляючи їх можливостей визначати власне майбутнє. Фактично наслідки здійснення влади, незалежно від її форм і трактувань, в обох випадках виявляться однаковими: досягнення визначених цілей за неврахування решти альтернатив. Очевидно, що цей висновок спонукатиме до наступних роздумів про характер співвідношення між особистим та суспільним, внутрішньодержавним та міжнародним тощо. Однак, значно важливішим у цьому контексті буде питання, які переваги дає постійна перевірка «динамічних» понять й використання гібридних стратегій з досягнення цілей у міжнародному середовищі?

Логічним буде припущення, що з огляду на постійне відтворення ефектів влади, які загалом мало відрізняються між собою, залежно від способів її прочитання чи реалізації, доцільність генерування непевності, «подвійного прочитання» чи деконструкції понять є виправданою лише як спосіб «маскування» владних інтенцій. Цій самій меті слугують і гібридні стратегії. Розосередження шляхів реалізації цілей, генерування сумнівів щодо справжніх намірів, дає змогу досягнути мети, не ставлячи владу перед викликами спротиву, тобто не піддаючи сумніву основи її легітимності.

Чи справджується це у міжнародному середовищі? Нашою, можливо дещо спрощеною й неочікуваною, відповіддю буде «ні». Таку констатацію можна пояснити одночасним співіснуванням у міжнародній системі акторів, які перебувають у різних, послуговуючись термінологією соціалконструктивізму, «культурах анархії»¹². Якщо постструктуралістські зусилля у філософії та соціології можна співставити з особливостями розвитку постмодерних спільнот і розглядати як відображення (хоча й не безапеляційно) їхнього стану розвитку, то у ширшому глобальному контексті навіть найбільш переконані адепти поліморфного розуміння понять не заперечуватимуть погляду про багатоукладний характер міжнародної реальності й відмінний досвід (культуру, світогляд, національні політичні режими тощо) окремих міжнародних акторів. Отож, постмодерні уявлення не працюватимуть у взаємодіях з ними. До того ж, функціонуючи в умовах «міжнародного суспільства» (в термінах Англійської школи)¹³, міжнародні актори змушені брати до уваги існування усталених колективних міжнародних правил та норм, які у більшості випадків залишаються чіткими й не пропонують простору для довільного тлумачення. Саме цими аспектами можна пояснити, зокрема, те, що спроби РФ нав'язати світові власні гібридні стратегії все ж викликали (не беручи до уваги часткові тактичні російські успіхи – анексію Криму та дестабілізацію частин української території на Сході країни, які передували повномасштабному вторгненню) однозначну реакцію більшості міжнародних акторів та призвели до запровадження й неодноразового продовження санкцій проти цієї держави-агресора.

Підсумовуючи, наголосимо, що при інструменталізації сумнівних (навіть з перспектив постмодерних середовищ) стратегій з метою опису та здійснення політичної діяльності, міжнародні актори ризикують втратити розуміння політичних процесів, перетворюючись з суб'єктів на об'єкти владних відносин. Останнє не означає, що генерування нових знань (зокрема, за результатами спроб аналізу понять) є шкідливим, а радше вказує на доцільність розуміння глибших контекстів, пов'язаних з владною метою їхньої інструменталізації.

Розглянемо це детальніше на прикладі двох теорій, які зараховують до конкурентних парадигм: теорії демократичного миру та теорії стримування. Вони належать ідеалізму та реалізму¹⁴ відповідно і є нечисленними прикладами так званих субстантивних теорій у науці про міжнародні відносини. Останнє означає, що їхні припущення є придатними для використання у межах конкретного (міжнародного) контексту.

У теорії міжнародних відносин ідеалізм та реалізм традиційно вважають парадигмальними антиподами через відмінні нормативно-ціннісні основи. Якщо для ідеалістів мир у міжнародному середовищі є принципово досяжним явищем, з огляду на постійний прогрес людської свідомості, то з перспективи реалістів – мир забезпечити неможливо, адже людина перебуває у постійній суперечності між тим, що вона здатна засвоїти в процесі розвитку (прогресу) та незмінними природними інстинктами, які принципово не можна подолати. Таким чином, у першому випадку прогрес веде до поширення демократії у світі та миру між демократіями, а у другому, – до конкурентних відносин за принципом розрахунку на власні сили й дилеми безпеки між державами, незалежно від їхніх політичних режимів.

Теорії демократичного миру, яку розвинули на основі ідей Е. Канта (1795), тривалий час бракувало емпіричних доказів, адже демократії демонстрували, зазвичай, високий рівень залучення у міжнародні конфлікти. Лише у 1980-х роках учені звернули увагу на той факт, що рівень конфліктних відносин між самими демократіями є нижчим, ніж у випадку їхніх взаємин з іншими політичними режимами. Це дало змогу доповнити експланативний потенціал теорії

¹² Wendt A. (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.

¹³ Linklater, A. and Sukanami, A. (2006), *The English School of International Relations: A Contemporary Reassessment*, Cambridge Studies in International Relations (No. 102), Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁴ Примітка. Теорію стримування зараховують до неореалізму, як позитивістської трансформації політичного реалізму. Однак у цьому випадку ми не вдаватимемося до розрізнення ідейної парадигми реалізму кризь призму змін у її методологічних підходах.

демократичного миру, шляхом виокремлення типових зразків поведінки демократій у міжнародному середовищі¹⁵. Чинниками, які визначають характер розгортання відносин за участю демократій є, зокрема, їхнє широке залучення у створення й діяльність міжнародних організацій, що дає змогу залагоджувати суперечності на нижчому рівні, ніж поріг війни; особливий тип спільної політичної культури; прихильність до міжнародних норм; менша, порівняно з авторитарними й тоталітарними режимами, готовність до ризику й пов'язана з цим чутливість до кількості передбачуваних людських жертв у потенційних конфліктах тощо.

У контексті нашого дослідження, поряд із наведеними аспектами, особливого значення набуває висока готовність демократій до участі (від дипломатичної підтримки, економічних санкцій до використання збройних засобів) у війнах інших демократій, а разом із нею спроможність до тривалої мобілізації ресурсів. Це вчиняє з демократій серйозних суперників для авторитарних та тоталітарних держав. При цьому ідеалізм, як парадигма, й теорія демократичного миру, як її частина, базуються на індивідуалістській онтології. Остання дає змогу розглядати міжнародні відносини як взаємодію індивідів, що перебувають у традиції Просвітництва (з огляду на визнання спроможності людини до постійного самовдосконалення, тобто прогресу), які через державу (демократію) здатні сприяти становленню миру в світі.

Хоча, як і у випадку ідеалізму, політичний реалізм розвиває свій потенціал на основі індивідуалістської онтології, він не наділяє індивідів власною дієздатністю, а лише переносить визначені взірці особистісної поведінки за аналогією на дії держав, як єдиних релевантних політичних акторів у міжнародних відносинах, тобто «антропоморфізує» їх. Як наслідок, політичний реалізм не зосереджується на внутрішніх («inside») аспектах розвитку держави й вони зникають у своєрідному «black box». Отож, політичний реалізм, на відміну від ідеалізму, не розглядає політичні режими, властиві міжнародним акторам, як придатні для пояснення їхніх дій. Свій експланативний потенціал він вибудовує з огляду на первинну логіку анархії, яка завжди веде до однакової поведінки (з огляду на незмінність людської природи, керовану інстинктами) міжнародних акторів, зосереджуючи їхню увагу на питаннях могутності. Це дає змогу визначити природу політичного: політикою є здобуття, підтримання, розвиток і реалізація могутності/влади. З наявністю останньої тісно пов'язана також одна з центральних категорій політичного реалізму – національний інтерес. Адже можливість його втілення безпосередньо залежить від рівня могутності міжнародного актора. Таким чином, на противагу до ідеалізму, політичний реалізм виходить із виключної потреби держав інструменталізувати могутність з метою забезпечити власні екзистенційні потреби в міжнародному середовищі, яке сприймається як анархічне. Могутність у її військовому вимірі здатна також реалізувати функцію стримування потенційних агресорів через ефект відлякування.

Як відомо, американська теорія стримування виникла під час ядерного протистояння двох наддержав – США та СРСР – і базувалася на уявленні про раціональну політику погроз, які можна звести до тези: якщо нападеш, сам зазнаєш знищення¹⁶. При цьому, центральним елементом була так звана спроможність до другого удару, тобто здатність жертви ядерного нападу забезпечити охопну відплату. Логіка стримування була покликана формувати взаємозалежні процеси прийняття рішень залучених акторів. Як наслідок, суперники повинні були утриматися від початку агресивних дій з використання ядерної зброї першими.

Оцінюючи теорію стримування з сучасних перспектив можна коротко констатувати, що її операціоналізація себе виправдала. Незважаючи на гостру конфронтацію між Сходом і Заходом, ядерної війни між наддержавами не відбулося. Однак для нашого розгляду істотнішим є інший висновок: теорія стримування хоч і була створена з наміром запобігти війні, однак передбачала збройну готовність до війни у будь який час. На цьому аспекті ми акцентуємо наприкінці статті.

Незважаючи на те, що сьогодні обидві світоглядні позиції – як ідеалістська, так і реалістська – зберегли власний експланативний потенціал у науковому дискурсі, слід констатувати, що упродовж останніх десятиліть все ж відбувалася поперемінна переоцінка їхньої придатності для пояснення поведінки міжнародних акторів. Залишаючи поза увагою альтернативні тлумачення,

¹⁵ Примітка. Див. зокрема: MacMillan J. (1998), *On Liberal Peace: Democracy, War and the International Order*, London: Tauris; Rummel R. J. (1997), *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*, New Brunswick: Transaction Publishers.

¹⁶ Примітка. Детальніше див. зокрема: Morgan P. M. (2003), *Deterrence Now*, Cambridge University Press, p. 8.

розвинені в межах інших парадигм й до певної міри спрощуючи їх, можемо пов'язати хвилеподібне зростання привабливості ідеалістських переконань зі збільшенням обсягів співпраці (наприклад, розширення ЄС, гуманітарний інтервенціонізм після завершення холодної війни тощо), а реалістських – з потребами протидіяти стрімкому поширенню екстремізму (зокрема, тероризму) та виразній готовності низки акторів не дотримуватися принципів міжнародного права.

Посилення комплексного характеру міжнародних проблем є істотною характеристикою сучасного світового розвитку. У густу мережу міжнародної співпраці сьогодні залучені не лише демократичні держави, а стримування більше не можна забезпечити виключно власною (військовою) могутністю, особливо, якщо заколотницями проти миру є ядерні держави. Щоправда, в епоху ядерного стримування між СРСР та США військова могутність союзників, які не володіли ядерною зброєю, також відіграла обмежене значення. Однак, з огляду на завершення холодної війни та посилення взаємозалежності, потенціал політики стримування шляхом відлякування зазнав істотної девальвації через втрату її ціннісно-ідеологічної складової (характерної для протистояння між Сходом і Заходом), поглиблення непереконливості теоретико-ігрового моделювання (як наслідок збільшення чисельності членів «ядерного клубу») та економічну пов'язаність.

Анексія українського Криму з боку Росії, підтримка росіянами сепаратистів на Сході України та їхні численні провокації проти повітряних просторів держав Балтії, збільшення російської військової присутності вздовж східного кордону нашої держави, використання біженців з боку Білорусі проти ЄС – актуалізували для розвинених демократій екзистенційне питання, – як забезпечити ефективне стримування новітніх агресорів та гарантувати власну безпеку? Поза сумнівом, частиною відповіді було ядерне стримування, особливо, коли йшлося про безпеку держав-членів НАТО. Водночас, визнання цього факту поновило обґрунтовані сумніви періоду холодної війни, що дієва інструменталізація ядерного стримування у випадку загрози з боку ворожого оточення для малих неядерних держав на периферії Альянсу може наштовхнутися на нездоланий ефект самовідлякування, коли готовність союзників до ризику виявиться малоймовірною. Ситуація зазнала змін з початком повномасштабного вторгнення росіян в Україну, коли спроби «ядерного шантажу» Заходу з боку РФ актуалізували логіку стримування й держави НАТО рішуче підтвердили власну готовність до захисту, утім з використанням ядерної зброї. Окрім того, світові демократії підтримали Україну у її протистоянні з авторитарною Росією та її нечисленними латентними союзниками, такими як Іран і Північна Корея.

Отож, проблематика стримування в сучасних умовах змушує до перевірки не лише теорії демократичного миру щодо істинності її базових припущень, а й верифікації того, чи кумулятивний ефект взаємодії демократій у контексті мобілізації ресурсів не може слугувати корисним доповненням до реалістської політики могутності, базованої на військових аспектах? При цьому слід констатувати своєрідне «розширення» теорії стримування, тобто залучення в її оперативне поле більшої кількості акторів, ніж це було під час холодної війни, коли протистояння зводилося переважно до взаємодії двох наддержав. Поза сумнівом, таке «розширення» вчиняє теорію стримування складнішою з погляду теоретико-ігрового моделювання, однак значно спрощує її застосування на практиці, позбавляючи сумніву щодо єдності демократій на випадок агресії проти однієї із них. Адже дисперсний характер суперника (множина демократій) утруднює для потенційних заколотників проти миру будь-яке прогнозування власного успіху на випадок конфлікту. У цьому випадку переконання про існування «демократичного миру» здатне генерувати владні ефекти у міжнародному середовищі шляхом стримування потенційних агресорів від початку воєнних дій.

Підсумовуючи конкретизуємо питання, чи можуть демократії (готові до війни) забезпечити «ефект відлякування» для агресивних недемократичних держав? Досвід західних демократій, які впродовж відносно невеликого історичного періоду пройшли шлях від політичної солідарності з Україною на дипломатичному рівні, через запровадження й поступове посилення санкцій щодо Росії до формування чітких і однозначних позицій на підтримку нашої держави після російського повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 р., дає змогу стверджувати, що політика могутності можлива також у межах ідеалістської парадигми. Зауважимо, що вчені неоднозначно підкреслюють схильність ідеалістів до використання сили у випадках,

коли неможливо забезпечити демократичний розвиток у інший спосіб (денацифікація Німеччини, демілітаризація Японії, численні інтервенції з гуманітарних міркувань упродовж 1990-х рр.).

Водночас, проекція сили до недавнього часу відбувалася, насамперед, через залучення невійськових компонентів, наприклад, інструментів економічного характеру. У випадку менш могутніх міжнародних акторів, порівняно з Росією, таких заходів може виявитися достатньо для того, щоби відвернути потенційну агресію або відновити порушений status quo. З іншого боку, у випадку агресивної поведінки великих ядерних держав, демократії можуть використовувати широкий спектр засобів політики стримування, в межах якого військова компонента, зокрема ядерна зброя, здатна й надалі ефективно виконувати функцію стримування з огляду на загрозу ескалації. Останнє, серед іншого, підтверджує нерезультативність погроз Росії щодо можливого застосування з її боку неконвенційних засобів (зокрема ядерної зброї) у війні проти України, адже усі спроби ескалації з російського боку були рішуче припинені демократичними державами-партнерами шляхом переконливої демонстрації високої готовності до ризику й невідворотності відплати.

Дослідження політики стримування демократичних держав демонструє виразний потенціал до розширення предмета вивчення, адже воно може охопити як ширші виміри діяльності демократій – зокрема їхнє інституційне залучення й формалізовані зобов'язання, так і гнучкіші аспекти протидії потенційному застосуванню військової сили (а не лише ядерної зброї) з боку авторитарних чи тоталітарних держав.

Висновки. Демократичні держави пройшли відносно швидкий шлях соціалізації у динамічному міжнародному середовищі. Первинні уявлення про поступове становлення кантіанської культури анархії, – якщо послуговуватися термінологією соціалконструктивізму, – в контексті формування сучасної солідаристської міжнародної системи після завершення міжблокового протистояння, змінив доволі прагматичний погляд на міжнародні відносини, як сферу домінування культури за Локком, у якій власний потенціал не лише зберігають, а й подекуди успішно розвивають елементи культури за Гоббсом¹⁷. Таке усвідомлення змусило демократичні держави залучити увесь наявний потенціал могутності, причому спільні дії підтвердили власну ефективність. На наше переконання, саме у цьому ефекті влади – здійснення (колективної) могутності та похідній від нього політиці стримування – й полягає реалістичний зміст теорії демократичного миру, незважаючи на її ідеалістичні засновки. Отож у кроспарадигмальних контекстах можуть функціонувати не лише окремі поняття, такі, для прикладу, як «демократичний мир» чи «стримування», а й успішно інструменталізуватися теоретичні побудови, тісно пов'язані з цими поняттями. Останнє дає змогу зробити висновок, що міжнародні відносини, як сфера суспільної динаміки, є насправді менш гетерогенними, ніж це можна припустити, виходячи з властивої для дисципліни міжнародних відносин парадигмальної диверсифікованості.

References

1. *Concepts in World Politics* (2016), Berenskoetter F. (ed), First Ed., SAGE Publications Ltd, London.
2. *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (2007), Dunne, T., Kurki, M., Smith, S. (eds), Oxford: Oxford University Press.
3. *International relations theory for the twenty-first century: an introduction* (2007), Griffiths M. (Ed.), London & New York: Routledge.
4. Linklater, A. and Saganami, A. (2006). *The English School of International Relations: A Contemporary Reassessment*, Cambridge Studies in International Relations (No. 102), Cambridge: Cambridge University Press.
5. MacMillan J. (1998), *On Liberal Peace: Democracy, War and the International Order*, London: Tauris.
6. Morgan P. M. (2003), *Deterrence Now*, Cambridge University Press.
7. Rummel R. J. (1997), *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*, New Brunswick: Transaction Publishers.
8. *Theories of international relations* (2005), Burchill S., et al., 3rd ed., Palgrave Macmillan.
9. Weber C. (2010), *International relations theory: a critical introduction*, 3rd ed., London & New York: Routledge.
10. Wendt A. (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.

¹⁷ Wendt A. (1999), Op. cit.